

УДК 2-72-4:2-6

ТКАЧЕНКО Олександр – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (tkacenkoaleksandr1928@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-0144>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.40.200826>

Бібліографічний опис статті: Ткаченко, О. (2020). Релігійна традиція в контексті постсекулярної парадигми. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», 40, 107–120.* doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.40.200826>

РЕЛІГІЙНА ТРАДИЦІЯ В КОНТЕКСТІ ПОСТСЕКУЛЯРНОЇ ПАРАДИГМИ

Анотація. Метою статті є концептуальне виявлення глибинних засад релігійної традиції і деміфологізація «перемоги сучасності над традицією»; осмислення реалій сучасного релігійного життя і соціокультурних аспектів реформування українського суспільства. **Методологічними** засадами дослідження стали традиціоналізм, релігійна та синергійна антропологія, герменевтика, філософський символізм. **Наукова новизна.** Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., світ переживає інституційне і соціокультурне повернення релігії, хоча в контексті постсекулярної парадигми втрачаються глибинні смисли релігійної традиції. Ми є свідками вульгаризації, створення різноманітних спотворених форм релігійності. Мовиться про певні «релігії», які прагнуть підлаштуватися під пануючий у сучасному західному світі раціональний, профанний світогляд. Але, за будь-яких випробувань історичної долі, релігійна традиція завжди буде залишатися онтологічним принципом людини, суспільства, народу і людства в історії, метафізичною основою буття культури. У соціокультурному вимірі релігійна традиція залишається головним засобом відтворення і трансляції духовних цінностей, без яких неможли-

во уявити собі будь-яку культуру. Релігійна традиція здатна посилювати колективну ідентичність, сприяти сталому розвитку суспільства, особливо в умовах духовної кризи і політичних трансформацій. **Висновки.** Тенденції постсекулярного світу показують, що новостворені релігійні течії, які відступають від традиції, породжують невтримну силу руйнації, наприклад екстремізм. Саме розрив і диспропорція між глибинним духовним змістом культури і її репрезентативними формами – одна з головних причин духовної кризи. Україна повинна виробити внутрішню відповідність на виклики сучасності і прислухуватись до своїх духовних особливостей.

Ключові слова: відрефлексована релігія, духовність, культура, новітні релігійні течії, постсекулярність, релігія, релігійна традиція, секуляризація, традиція.

TKACHENKO Oleksandr – Candidate of Philosophy Sciences, As-associate professor of the Philosophy Department named after Valeriy Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (tkacenkoaleksandr1928@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-0144>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.40.200826>

To cite this article: Tkachenko, O. (2020). Relihiina tradytsiia v konteksti postsekularnoi paradyhmy [Religious tradition in the context of the postsecular paradigm]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filosofia» – Human Studies. Series of «Philosophy»: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 40, 107–120. doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.40.200826> [in Ukrainian].

RELIGIOUS TRADITION IN THE CONTEXT OF THE POSTSECULAR PARADIGM

Summary. The purpose of the article is to conceptually identify the primal foundations of religious tradition and demythologize the “victory of modernity over tradition”; comprehension of the realities of modern religious life and socio-cultural aspects of the reformation of the Ukrainian society. **Methodological** principles of the study are traditionalism, religious and synergistic anthropology, hermeneutics and philosophical

symbolism. Scientific novelty. At the end of the XX – beginning of the XXI century, the world is experiencing an institutional and socio-cultural return to religion, although the primal meanings of the religious tradition are lost in the context of the post-secular paradigm. We are witnessing vulgarization, creation of various distorted forms of religious beliefs. These are certain “religions” that seek to adapt to a rational, profane dominant outlook in today’s Western world. But, after any test of history, the religious tradition will always remain the ontological principle of man, society, people and humanity in history, the metaphysical basis of culture’s existence. In the socio-cultural dimension, religious tradition remains the primary means of reproduction and transfer of spiritual values without which any culture cannot be imagined. The religious tradition is capable of enhancing collective identity, contributing to the sustainable development of society, especially amid spiritual crisis and political transformation. Conclusions. Trends in the post-secular world show that newly created religious movements that depart from tradition give rise to an unstoppable force of destruction, such as extremism. It is the gap and disproportion between the primal spiritual content of culture and its representative forms that is one of the main causes of the spiritual crisis. Ukraine must develop an internal resilience to the modern challenges and listen to its own spiritual specifics.

Key words: *reflected religion, spirituality, culture, newest religious trends, post-secularity, religion, religious tradition, secularization, tradition.*

Постановка проблеми. На думку багатьох дослідників у різних куточках світу, на зміну авторитету секулярної раціональності як світогляду, ідеології, соціально-політичного проекту, індивідуальної та групової ідентифікації (Кирлежев, 2004) приходить постсекулярна парадигма, яка почала швидко претендувати на концепцію нової стратегії політичного і культурного розвитку. Почав змінюватися характер західного філософського дискурсу в напрямку відкритості до релігійної аргументації. «В останні два-три десятиліття політична філософія на Заході все частіше стикається з темою релігії. Теза про секуляризацію, згідно з якою очікувався занепад релігії в процесі прогресивної модернізації суспільств, виявилася хибною» (Штёкль, 2011, с. 154).

Постсекуляризм – це чергова спроба сучасного розуму виокремити головну ідею для «розуміння сьогочасної ситуації людини і суспільства» (Хоружий, 2012). Зазначимо багатогран-

ність таких спроб, причому на основі різних методологічних підходів та ідеологічних інтересів (ліберальних/неоліберальних, консервативних/ліберально-консервативних та ін.). І сьогодні роздуми на цю тему породжують більше запитань, ніж переконливих відповідей.

К. Товбін зазначає: «Проблеми постсекуляризації, релігійної гальванізації, неофундаменталізму, традиціоналізму та псевдо-традиціоналізму є відмінною рисою сучасного духовного життя усього світу, в першу чергу Заходу, найбільш десакаралізованого в порівнянні з його постколоніальною периферією. Проте аналіз цих феноменів, який використовує усталену в академічному релігієзнавстві описову шкалу, часом залишається безплідним, тільки фіксуючи ці явища» (Товбін, 2013, с. 86).

Наприклад, до кінця незрозуміло, чим є «постсекулярне»: поняттям, яке описує реальність, чи інструментом політичних технологій. Залишається дискусійним питання про те, які суспільства вважати постсекулярними. Існують відмінності між Україною та західноєвропейським світом, а згідно з Юргеном Хабермасом постсекулярне покликане визначити нову ситуацію, яка постала перед сучасними *західними* суспільствами. Тим більше, що Україна, на наш погляд, з її історичною долею та релігійними особливостями не «вписується» в загальноприйнятту матрицю секулярного та постсекулярного.

Метою статті є концептуальне виявлення глибинних засад релігійної традиції і деміфологізація «перемоги сучасності над традицією»; осмислення реалій сучасного релігійного життя і соціокультурних аспектів реформування українського суспільства. Методологічними засадами дослідження стали традиціоналізм, релігійна та синергічна антропологія, герменевтика, філософський символізм. Це дозволило наблизитись до розуміння релігійної традиції як метафізичного феномену, онтологічного принципу людини, суспільства, народу і людства в історії; розімкнути горизонт соціально-філософського бачення релігійної традиції межами людського життєвого простору і включити в нього надлюдську перспективу (Ткаченко, 2010).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що ще на початку 2000 року проблематика постсекулярного була новою не тільки в Україні, але і в західному інтелек-

туальному просторі. Надалі відбувається переосмислення ідей Пітера Бергера, Юргена Хабермаса, Ратцінгера, які заклали підвалини постсекулярної парадигми. В останні десятиліття це знайшло відображення в наукових доробках О. Журавського (2004), П. О'Каллагана (2017), О. Кирлежева (2004), А. Поссамай (2018), Д. Узланера (2009), С. Хоружого (2012, 2014), К. Штокл (2011) та ін.

Проблеми постсекулярності безпосередньо пов'язані із загальним питанням про місце і роль релігії в сучасному світі, а також в Україні. На ці питання сьогодні прагнуть віднайти відповіді В. Авер'янов (2000), П. Бергер (2008), Дж. Бекфорд (2012), Ж.-П. Віллем (2006), О. Горкуша (2015), В. Єленський (2009), І. Загребельний (2013), П. Костилов (2009), Д. Мілбанк (2013), К. Товбін (2013), Л. Филипович (2015) та інші українські та зарубіжні дослідники.

Розмірковуючи про сучасну ситуацію в США і Європі і, зокрема, чому Європа є відносно світською частиною світу в глобальному сенсі, автори «Religious America, Secular Europe?: A Theme and Variations» (Berger, 2008) спростовують традиційні аргументи теорії секуляризації. На їхню думку, гіпотеза про те, що Європа є світською завдяки сучасності і Просвітництву, більше не може бути правдоподібною (Berger, 2008).

А релігієзнавець Павло Костилов (2009), не поділяючи думки про прихід постсекулярної епохи як реванш релігії, зазначає, що «з позиції прихильників постсекулярного підходу історія здійснила повне коло, вкусила себе за хвіст (атеїзм та іррелігійність ХХ ст.), отруїлася і померла. Відбулося перезавантаження світоглядних уявлень людства – і людство повернулося до віками перевіреної опозиції священного світу – і мирського його спотвореного відбитка» (Костилов, 2009).

Спіраючись на методологію традиціоналістської школи, К. Товбін (2013) розуміє сучасний стан релігії – пострелігії – як імітаційну діяльність, яка зводить «традиційну духовність на плоску шкалу віртуальної симуляції» (Товбін, 2013), і робить висновок, що постсекуляризація є вищою формою десакралізації.

Близькими до ідей нашого дослідження стали наукові доробки Загребельного (2013), в яких автор наголошує, що релігія вимагає тотальності. «Вона детермінує будь-яку сферу люд-

ського буття... Натомість «відрефлексована релігія» є компромісом – результатом примирення богооб'явлених істин та істин секулярного походження» (Загребельний, 2013).

Основний матеріал. Як було зазначено вище, для Ю. Хабермаса поняття «постсекулярність» позначає нову ситуацію, яка стала тенденцією сучасних західних суспільств, в яких секуляризація досягла певних меж, а принцип світськості став безумовним. «До суспільної свідомості в Європі сьогодні дійсно можна застосувати характеристику «постсекулярне суспільство» в тому розумінні, що це суспільство на даний момент не заперечує факт подальшого існування релігійних спільнот в секуляризованому середовищі і пристосовується до нього» (Хабермас, 2008, 2). Ю. Хабермас також вважає (2008), що релігійні традиції можуть стати дієвим засобом подолання сучасної духовної кризи. Дійсно, в умовах постмодерну відкриваються можливості визнання традицій і явищ, які в попередню епоху були маргіналізованими, тому що не вписувалися в проєкт раціонального і профанного світогляду.

На діалогічній направленості постсекулярної тематики зосереджує увагу С. Хоружий (2012, 2014). «Така проблематика полягає в розкритті принципової плюралістичності постсекулярної парадигми, тобто тієї обставини, що ця парадигма повинна неминуче реалізовуватися в багатьох різних версіях». (Хоружий, 2012). «Справді, – зазначає С. Хоружий, – в ній мовиться про налагодження діалогічного партнерства між релігійною і секулярною свідомістю...» (Хоружий, 2012).

Хоча постає запитання: *яка релігія повертається*, і з якою релігійною свідомістю повинен вибудовуватись діалог? Близькою до головної ідеї нашого дослідження є відповідь О. Дугіна (2011) про те, що повертається дублікат релігії, який до певної міри є симулякром, а десекуляризація – це перелицьована (переввернута на виворіт) секулярність (Дугін, 2011). Відбувається «вульгаризація, редукція, створення різноманітних спотворених форм, варіацій та імпрровізацій» (Хоружий, 2014). А Рене Генон вважав, що сучасний дух «перетворює теперішніх віруючих у носіїв зовнішньої оболонки традиції, які і не підозрюють про її внутрішній глибинний зміст» (Guenon, 1996, p. 112). Мовиться про певні «релігії», які прагнуть підлаштуватися під пануючий у сучасному західному світі профанний світогляд, який демаго-

гічно акцентує увагу на приватності релігії і можливості індивіда змінювати її протягом свого життя. Яскравий приклад *категоричної* (деколи патологічної) персоналістичної позиції західно-європейської культури, яка передбачає домінування особистісного вибору в соціально-політичному та духовному житті і не хоче розуміти, що свобода практикується в просторі традиції¹. «Постсекулярність при цьому є нічим іншим, як сферою подальшого (постсекулярного) знищення релігійності» (Загребельний, 2013), вилучення з неї «кореневої», традиційної основи. І сьогодні ми бачимо, як водночас із різноманітними окультно-езотеричними напрямками епохи «Нью Ейдж» особливе місце починають займати такі християнські рухи, як «Неокатекуменат», католицькі «Опус Деї» і «Comunione e Liberazione» та ін., які користуються великою популярністю серед молоді.

Достатньо послідовними і аргументованими, на наш погляд, є спроби Джона Мілбанка (2013) пояснити сучасні трансформації релігійного життя. Мілбанк, визначаючи головне завдання християнського богослов'я і християнської апологетики, зазначає, що необхідно «забути все, що вам говорили про можливості пристосуватися до сучасної думки і світської культури. Навпаки, християнство відродиться тільки в тому випадку, якщо буде намагатися все наново переосмислити по-християнському» (Мілбанк, 2013). У розумінні релігії в контексті секулярності і постсекулярності, вважає дослідник, важливим є питання про те, чому традиція не запобігла розповсюдженню негативних тенденцій в релігійному житті.

Одна із причин, на наш погляд, пов'язана з тим, що в релігії присутні два глибинних рівні: духовний і культурний. Ігнорування відмінностей між цими двома модусами релігії породжує зміщення її смислових акцентів. Зважаючи на це, світський і релігійний типи культурних систем принципово відрізняються на зовнішньому рівні культури, але потаємний, внутрішній модус їх духовного життя не залежить від культурних закономірностей. У зв'язку із цим проблема секуляризації суспільства полягає не

¹ Як зазначає Джон Мілбанк (2013), сьогодні єдиною опозицією філософії лібералізму з його культом абсолютної свободи вибирати і робити те, що подобається є релігійні люди, які вірять в об'єктивну доброчесність та існування Істинного шляху збереження людського в людині.

в самому накопиченні світського або тільки дієвості архаїчних пережитків, а власне в *розриві і диспропорції між глибинним духовним змістом культури і її репрезентативними формами*.

Релігія – складний феномен. У неї багато сторін. Від високодуховних, надбуттєвих, до чисто соціальних і побутових стереотипів релігійної поведінки. Релігія завжди несе догмати і канони, виражені святими, і тому релігійна традиція деякою мірою консервативна. Вона не може встигати (і не повинна прагнути до цього) за змінами кожного історичного періоду. Виникає запитання: що і до чого повинно пристосовуватися? Плинне життя до стійких релігійних норм чи релігія до динамічної соціальної реальності?

На наш погляд (Ткаченко, 2011), релігійна традиція певною мірою консервативна, але не тому, що вона не вмiє пристосовуватися до сьогодення, а тому, що в ній сублімований історичний досвід людства. Власне такий консерватизм – *сила, а не тягар*, що його людина має нести на своїх плечах, і чиєї мертвої ваги живі в майбутньому можуть або навіть повинні позбутися. Доречно пригадати слова Фолкнера про те, що минуле ніколи не вмирає, воно навіть не є минулим. Крім того, це минуле, яке сягає до своїх витоків, не тягне назад, а штовхає вперед, і, всупереч тому, чого можна було б сподіватися, саме майбутнє штовхає нас назад у минуле. І навіть із прагматичної точки зору релігійний консерватизм є позитивнішим, ніж недальновидний скепсис індивідуалістів, які зневажають минуле і готові приміряти до своєї розхристаної душі будь-які ідеї, норми, цінності секуляризованого світу.

Ми вважаємо (Ткаченко, 2011), що смисл релігійного консерватизму полягає власне у збереженні і продовженні традиції як дійсної онтологічної свободи людини. Іншими словами, творчість, збагачення життя, глибока вкоріненість і жива багатоманітність життєвих проявів, тобто істинна онтологічна свобода людини – ось смисл релігійної традиції. Саме духовні підвалини традиції визначають її дієвість та онтологічний особистісний та суспільний рівні. Завдяки релігійній традиції в суспільстві існують умови не просто для розвитку людини, а для піднесення нашого життя на більш вищий рівень – рівень духовного буття.

Отже, головним елементом релігії і релігійного життя є живий, духовний досвід. В.М. Лоський у праці «Предание и предания» робить спробу визначити ту «живу реальність», певну

«вселенську повноту», «дух життя церкви», яка зветься Традицією Церкви. «Отже, – робить висновок Лосський, – ми можемо дати точне визначення Переданню, сказавши, що воно є життям Духу Святого в Церкві, життям, яке сповіщає кожному віруючому здатність чути, приймати, пізнавати Істину в притаманному Їй Світлі, а не в природньому світлі людського розуму» (Лосський, 2000, 513). Незалежно від старої стадії секуляризації чи нової стадії постсекуляризму ми повинні розуміти секулярну свідомість і секулярну людину, в першу чергу, не як суб'єкта рефлексуючого розуму і пізнання, а як носія певного пережитого духовного досвіду. Релігійна традиція фіксує духовний досвід сходження і тільки такий досвід буттєвого сходження. В одній із праць М. Вебер наголошує на внутрішньому змісті релігійної традиції: «Релігія дає не інтелектуальне знання про суще або нормативне значиме, а є найглибшим сприйняттям світу завдяки безпосередньому осягненню його «сенсу». І відкриває вона цей сенс не засобами розуму, а завдяки харизмі осягання, доступній лише тому, хто за допомогою даної йому техніки здатний звільнитися від того облудного сурогату знань, який дають враження від чуттєвого світу, від байдужих спасінню порожніх абстракцій розуму та підготуватися до єдино важливого... осягнення сенсу світу й сенсу власного існування» (Вебер, 1998, с. 470).

Передання несе в собі духовні цінності, релігійний початок, саме життя духу. «Тому для Церкви актуальним є не пристосування до вимог сучасних інститутів, а, навпаки, пристосування сучасних засобів і методів до своїх внутрішніх духовних вимог. Не можна разом із запозиченням техніки і засобів підмінити саму свою особистість, ставати «іншою людиною», з іншим «богом» (Авер'янов, 2000).

Висновки. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., на думку багатьох дослідників, світ переживає інституційне і соціокультурне повернення релігії, хоча в контексті постсекулярної парадигми втрачаються глибинні смисли релігійної традиції. Ми є свідками вульгаризації, створення різноманітних спотворених форм релігійності. Мовиться про певні «релігії», які прагнуть підлаштуватися під пануючий у сучасному західному світі профанний світогляд.

Отже, історія вкотре засвідчує, що за будь-яких випробувань релігійна традиція завжди буде залишатися онтологічним прин-

ципом людини, суспільства, народу і людства в історії, метафізичною основою буття культури. Релігійну традицію як духовний простір, континуальне (Гадамер) неможливо зруйнувати. І якщо хтось із нас – окрема людина, етнос, держава – опинився за межами цього простору, це наші проблеми. Це наша біда або наша провина, але релігійна традиція від цього ніяким чином не обмежується. Вона незворушливо перебуває в собі – в очікуванні, поки ми будемо готові до діалогу з нею.

Процес постсекулярності сучасного світу передбачає міру присутності релігійного фактору в національних державах. У соціокультурному вимірі релігійна традиція залишається головним засобом відтворення і трансляції духовних цінностей, без яких неможливо уявити собі будь-яку культуру. Релігійна традиція здатна посилювати колективну ідентичність, сприяти сталому розвитку суспільства, особливо в умовах духовної кризи і політичних трансформацій.

Ми повинні розуміти сучасність, як би ми її не називали – секулярною, постсекулярною, десекулярною – як вічний простір. У ньому потенційно завжди присутня можливість діалектичного явлення традиції, причетність до якої дозволяє піднести енергію історичного минулого до творчої енергії сьогодення. І Україна повинна виробити внутрішню відпорність на виклики сучасності і прислуховуватись до своїх духовних особливостей. Тим більше, «для українців природно перебувати у стані, коли доводиться балансувати між багатьма ідеями, світоглядами, моделями поведінки» (Филипович, 2015).

Тенденції постсекулярного світу показують, що новостворені релігійні течії, які відступають від традиції, породжують нестримну силу руйнації, наприклад екстремізм. Саме розрив і диспропорція між глибинним духовним змістом культури і її репрезентативними формами – одна з головних причин духовної кризи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверьянов В.В. О «синтезе» православной идеологии. URL : <https://pravoslavie.ru/5097.html>.
2. Вебер М. Соціологія. загальноісторичні аналізи. Політика. Київ : Основи, 1998.
3. Віллем Ж.-П. Європа та релігії. Ставки XXI століття. Київ : Дух і Літера, 2006.

4. Горкуша О. Актуальність релігії та сакральних цінностей в постсекулярну добу (європейський та український контекст). 2015. URL : https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/59505/.
5. Дугин А.Г. Политика и теология. 2011. URL : www.evrazia.tv/content/ceminar-tradiciya-ii-desekulyarizaciya-vtorzhenie-teologii-v-politiku.
6. Єленський, В. Глобальні тенденції релігійного розвитку у XXI столітті. 2009. URL : https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/32037.
7. Журавский А. Религиозная традиция в условиях кризиса секуляризма. 2004. URL : http://www.religare.ru/2_10235.html.
8. Загребельний, І. Секуляризм, десекуляризація, постсекулярність: до проблеми релігійної характеристики сьогодення. 2013. URL : <https://www.religion.in.ua/main/20718-sekulyarizm-desekulyarizaciya-postsekulyarnist-do-problemi-religijnoyi-karakteristiki-sogodennya.html>.
9. Костылев П. Танго для узурпатора: Реален ли постсекулярный мир? 2009. URL : <http://www.russ.ru/pole/Tango-dlya-uzurpatora>.
10. Кырлежев А. (2004). Постсекулярная эпоха. 2004. URL : <https://magazines.gorky.media/continent/2004/120/postsekulyarnaya-epoha.html>.
11. Лосский В.Н. Предание и предания. *Богословие и Боговидение*. 2000. С. 513–544. Москва : Издательство Свято-Владимирского братства.
12. Милбанк Дж. *«Христианство возродится только в том случае, если будет стараться все заново переосмыслить по-христиански...»*. 2013. URL : <https://www.religion.in.ua/main/bogoslovyia/24071-dzhon-milbank-khristianstvo-vozroditsya-tolko-v-tom-sluchae-esli-budet-staratsya-vse-zanovo-pereosmyslit-po-khristianski.html>.
13. Ткаченко О.А. Духовність традиції: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. канд. філос. наук. Київ : Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, 2010.
14. Товбин К.М. Религиозная гальванизация как имитация традиционной духовности. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Філософія. Політологія*. 2013. Вип. 3(113). С. 86–89. Київ : КНУ.
15. Узланер Д. «Постсекулярное»: ставим проблему. 2009. URL : <http://www.russ.ru/pole/Postsekulyarnoe-stavim-problemu>.
16. Филипович Л. Релігійність українців здебільшого ситуативна. 2015. URL : <https://tyzhden.ua/Society/139338>.
17. Хабермас Ю. Против «воинствующего материализма. Постсекулярное общество – что это? *Российская философская газета*. 2008. 4(18), 1–2.
18. Хоружий С.С. Постсекуляризм и ситуация человека. URL : http://synergia-isa.ru/wp-content/uploads/2012/08/hor_postec_i_sit_chel.pdf.
19. Хоружий, С.С. Постсекуляризм и антропология. 2014. URL : http://synergia-isa.ru/wp-content/uploads/2014/02/hor_postsecularizm_i_anthropology.pdf.

20. Штёкль К. Постсекулярная субъективность в западной философской дискуссии и в православном богословии (пер. А.И. Кырлежева). *Философия религии: Альманах 2010–2011*. Москва : Наука.

21. Berger P. *Religious America, Secular Europe?: A Theme and Variations*. Burlington. 2008.

22. Beckford J. A. Public Religions and the Postsecular: Critical reflections. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 2012. 51(1). 1–19.

23. Guenon, Rene. *The crisis of the modern world*. Ghent : Sophia Perennis, 1996.

24. Possamai Adam. *The i-zation of Society, Religion, and Neoliberal Post-Secularism*. Palgrave Macmillan. 2018. doi: 10.1007/978-981-10-5942-1

25. O'Callaghan, Paul. Cultural challenges to faith: a reflection on the dynamics of modernity. *Church, communication and culture*. 2017. 2(1). 25–40. URL : <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23753234.2017.1287281> ?src=recsys doi: <https://doi.org/10.1080/23753234.2017.1287281>.

REFERENCES

1. Aver`yanov, V. V. (2000). *O «sintezе» pravoslavnoj ideologii [On the "synthesis" of Orthodox ideology]*. Retrieved October 10, 2019, from <https://pravoslavie.ru/5097.html> [in Russian].

2. Veber, M. (1998). *Sotsiolohiia. zahalnoistorychni analizy. Polityka [Sociology. general historical analyzes. Policy]*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

3. Villem Zh.-P. (2006). *Yevropa ta relihii. Stavky XXI stolittia [Europe and religions. Rates of the XXI century]*. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].

4. Horkusha, O. (2015). *Aktualnist relihii ta sakralnykh tsinnostei v postsekuliarnu dobu (ievropeyskyi ta ukrainskyi kontekst) [The relevance of religion and sacred values in the post-secular era (European and Ukrainian context)]*. Retrieved December 01, 2019, from https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/59505/ [in Ukrainian].

5. Dugin A.G. (2011). *Politika i teologija [Politics and Theology]*. Retrieved October 05, 2019, from www.evrazia.tv/content/ceminar-tradiciya-ii-desekulyarizaciya-vtorzhenie-teologii-v-politiku

6. Yelenskyi, V. (2009). *Hlobalni tendentsii relihiinoho rozvytku u XXI stolitti [Global trends in religious development in the 21st century]*. Retrieved November 12, 2019, from https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/32037 [in Ukrainian].

7. Zhuravskij, A. (2004). *Religioznaja tradicija v uslovijah krizisa sekularizma [Religious tradition in a crisis of secularism]*. Retrieved October 28, 2019, from http://www.religare.ru/2_10235.html [in Russian].

8. Zahrebelnyi, I. (2013). *Sekuliaryzm, desekuliaryzatsiia, postsekuliarnist: do problemy relihiinoi kharakterystyky sohodennia [Secularism, desecularization, post-secularism: to the problem of the religious characteristic of the present]*. Retrieved October 10, 2019, from <https://www.religion.in.ua/main/20718-sekulyarizm-desekulyarizaciya>

postsekulyarnist-do-problemi-religijnoyi-xarakteristiki-sogodennya.html [in Ukrainian].

9. Kostylev, P. (2009). *Tango dlja uzurpatora: Realen li postsekuljarnyj mir?* [The Usurper Tango: Is the Post-Secular World Real?] Retrieved October 12, 2019, from <http://www.russ.ru/pole/Tango-dlja-uzurpatora> [in Russian].

10. Kyrlezhev, A. (2004). Postsekuljarnaja jepoha [Postsecular era]. Retrieved October 12, 2019, from <https://magazines.gorky.media/continent/2004/120/postsekulyarnaya-epoha.html> [in Russian].

11. Losskij, V.N. (2000). Predanie i predanija [Tradition and Traditions]. In *Bogoslovie i Bogovidenie – Theology and Theolog* (pp. 513–544). M.: Izdatel'stvo Svjato-Vladimirskogo bratstva [in Russian].

12. Milbank, Dzh. (2013). «Hristianstvo vozrodivsja tol'ko v tom sluchae, esli budet starat'sja vse zanovo pereosmyslit' po-hristianski...» [“Christianity will be reborn only if it tries to rethink everything in a Christian way ...”]. Retrieved November 10, 2019, from <https://www.religion.in.ua/main/bogoslovya/24071-dzhon-milbank-xristianstvo-vozrodivsya-tolko-v-tom-sluchae-esli-budet-staratsya-vsyo-zanovo-pereosmyslit-po-xristianski.html> [in Russian].

13. Tkachenko, O.A. (2010). *Dukhovnist tradytsii: sotsialno-filosofskiy analiz* [Spirituality of Tradition: A Social and Philosophical Analysis]. (Extended abstract of Candidate of sciences (Philosophy) thesis). Kyiv: Natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. M.P.Drahomanova [in Ukrainian].

14. Tovbin, K.M. (2013). Religioznaja gal'vanizacija kak imitacija tradicionnoj duhovnosti [Religious galvanization as an imitation of traditional spirituality]. In A. Є. Konvers'kij (Ed.). *Visnik Kiivs'kogo nacional'nogo universitetu im. T. Shevchenka. Filosofija. Politologija. – Bulletin of the Kyiv National University. T. Shevchenko. Philosophy. Politology*, 3(113), 86-89. Kiiv : KNU [in Russian].

15. Uzlener, D. (2009). «Postsekuljarnoe»: stavim problemu [“Postsecular”: pose the problem]. Retrieved June 20, 2019, from <http://www.russ.ru/pole/Postsekulyarnoe-stavim-problemu> [in Russian].

16. Fylypovych L. (2015). Relihiinist ukrainsiv zdebilshoho sytuatyvna [The religiosity of Ukrainians is mostly situational]. Retrieved August 05, 2019, from <https://tyzhden.ua/Society/139338> [in Ukrainian].

17. Habermas, Ju. (2008). Postsekuljarnoe obshhestvo – chto jeto? [Postsecular society - what is it?]. *Rossiiskaja filosofskaja gazeta – Russian philosophical newspaper*. 4 (18), 1-2. [in Russian].

18. Horuzhij, S.S. (2012). *Postsekuljarizm i situacija cheloveka* [Postsecularism and the human situation]. Retrieved June 25, 2019, from http://synergia-isa.ru/wp-content/uploads/2012/08/hor_postec_i_sit_chel.pdf [in Russian].

19. Horuzhij, S.S. (2014). *Postsekuljarizm i antropologija* [Postsecularism and anthropology]. Retrieved June 25, 2019, from http://synergia-isa.ru/wp-content/uploads/2014/02/hor_postsecularizm_i_anthropology.pdf [in Russian].

20. Shtjokl', K. (2011). *Postsekularnaja sub#ektivnost' v zapadnoj filosofskoj diskussii i v pravoslavnom bogoslovii [Postsecular subjectivity in Western philosophical discussion and in Orthodox theology]* (A.I. Kyrlezheva, Trans.). V V.K.Shohin (Ed.), *Filosofija religii: Al'manah – Philosophy of Religion: Almanac 2010–2011*. Moskva : Nauka.
21. Berger, P. (2008). *Religious America, Secular Europe?: A Theme and Variations*. Burlington.
22. Beckford, J. A. (2012). Public Religions and the Postsecular: Critical reflections. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 51 (1). 1-19.
23. Guenon, Rene (1996). *The crisis of the modern world*. Ghent: Sophia Perennis.
24. Possamai, Adam (2018) *The i-zation of Society, Religion, and Neoliberal Post-Secularism*. Palgrave Macmillan. doi: 10.1007/978-981-10-5942-1
25. O'Callaghan, Paul (2017) Cultural challenges to faith: a reflection on the dynamics of modernity. *Church, communication and culture*. 2 (1), 25–40. Retrieved September 10, 2019, from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23753234.2017.1287281?src=recsys> doi: <https://doi.org/10.1080/23753234.2017.1287281>.